

DOI:

УДК638(477-25):(470+571)»17»

Олександр Гуржій (м. Київ)

доктор історичних наук,
 професор, головний науковий співробітник,
 відділ історії України середніх віків
 та раннього нового часу
 Інституту історії України НАН України
 E-mail: oleksandrgurzij003@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-4488>

Київське шовківництво у політичних та економічних планах Московії (XVIII ст.)

Анотація. Мета статті – охарактеризувати впливи політики імперського уряду Московії на розвиток українського шовківництва в м. Києві у XVIII ст. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму та детермінізму, з використанням загальнонаукових методів аналізу, синтезу, аналогії, абстрагування й узагальнення, а також проблемно-хронологічного підходу. **Наукова новизна.** Вперше проаналізовано становлення та розвиток національного шовківництва в порівнянні із схожими процесами в Московії, а також охарактеризована деструктивна роль у цьому процесі імперського уряду. **Висновки.** Доведено, що протягом XVIII ст., не звертаючи увагу на всі спроби (часто насильницькі) царату примусити українців масово займатися цією галуззю виробництва, не було досягнуто бажаних результатів: імпорт шовку продовжував домінувати над експортом, причому якість експортованої продукції лишалася на досить низькому рівні.

Ключові слова: шовківництво, Україна, Московія, царат, імперський уряд.

Oleksandr Hurzhii (Kyiv)

Doctor of Historical Sciences
 (Dr. Hab. in History),
 Professor, Chief Research Fellow,
 Department of History of Ukraine
 of the Middle Ages and Early Modern Times,
 Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
 E-mail: oleksandrgurzij003@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-4488>

Sericulture in Kyiv in the political and economic plans of Muscovy the 18th century

Summary. *The purpose of the article is to characterize the influence of the policy of the imperial government of Muscovy on the development of sericulture in Kyiv in the XVIII century. The research methodology is based on the principles of historicism and determinism, with the use of general scientific methods of analysis, synthesis, analogy, abstraction and generalization, as well as a problem-chronological approach. The scientific novelty.* For the first time, the formation and development of national sericulture is analysed in comparison with similar processes in Muscovy, and the destructive role of the imperial government in this process is also characterized. **Conclusions.** It has been proven that during the XVIII century, regardless of all the (often violent) attempts of the tsar to force Ukrainians to massively engage in this branch of production, the desired results were not achieved: the import of silk continued to dominate over the export, and the quality of exported products remained poor.

Key words: sericulture, Ukraine, Muscovy, tsar, imperial government.

Ще від середини минулого століття західно-європейські й американські історики особливо активно розпочали писати про запровадження та поступове посилення колоніальної політики урядів Московії на території приєднаних до неї в другій половині XVII–XVIII ст. українських земель¹. Спеціально дослідивши українсько-російські економічні зв'язки від 1654 до 1917 рр., К. Кононенко переконливо довів деструктивну роль у цьому аспекті «колоніальної політики Росії». На його думку, XVIII ст. стало в долі українського народу вкрай негативним переломним етапом. Він, зокрема, зазначив, що якщо раніше Україна «була вже багатою» і знаходилася «на шляху до всебічного розвитку індустріальної бази», займала «активну позицію» в міжнародній торгівлі, то в XVIII ст. вона поступово занепадала «під тиском чужої (іноземної) сили», в зв'язку з підкоренням «колоніальній російській політиці». Економічні стосунки, які існували на той період між жителями обох країн, вчений однозначно визначив у формі взаємин «держави-метрополії» (Росія) та «колонії» (Україна)². Англійський вчений Д. Ельтон акт так званого возз'єднання охарактеризував як «завоювання Росією України», котрий в результаті неабияк «звувив кордони Європи на три-валій період». Водночас він зобразив Московію не як європейську цивілізовану країну³. М. Чировський наголосив на тому, що метою політики царизму було утримання економіки України у статусі придатку як «сільськогосподарського регіону» та «джерела сировинних матеріалів для всеросійського ринку»⁴. Д. Басараб назвав такі заходи Московії «експансіоніст-

ською програмою», що врешті привела Україну під остаточне «царське правління»⁵.

Зрозуміло, що такі концептуальні методологічні оцінки та характеристики не могли бути об'єктивно сприйняті в радянській історіографії, а тому огульно критикувалися⁶. Правда, слід врахувати і той незаперечний факт, що на той час така форма викладу історичного матеріалу була чи не єдиною можливістю донести до «світського» читача думки зарубіжних дослідників про минуле українців.

Шовківництво, як один із видів виробництва з обробки волокнистих речовин, у своєму історичному розвитку помітно різнилося від інших дрібних галузей промисловості ранньомодерного періоду, і за часом виникнення, і своєю масштабністю, суспільними й економічними можливостями, а особливо потребами громадян. У зв'язку з тим, що виготовлення шовку потребувала головно соціальна еліта України, насамперед шляхта, козацькі старшини (пізніше дворяни), вище духовенство і в дуже обмеженій кількості заможні городяни, бо бідні верстви населення здебільшого використовували полотно та грубе сукно, то на «промислові рейки» воно почало ставати лише в першій третині XVIII ст. Та і то досить довго не займало більш-менш провідні позиції. В першу чергу це, безперечно, стосується традиційного народного одягу українців на території усіх регіонів, де застосування цього виду тканини не простежується⁷.

Очевидно, слід вважати показовим, що О. Пономарьов, досліджуючи розвиток капіталістичних відносин у промисловості України XVIII ст., взагалі поминув цю галузь увагою⁸.

¹ Manning C. The story of the Ukrain. New York, 1947. P. 132, 135, 143.

² Kononenko K. Ukraine and Russia: A History of the Economic Relations between Ukraine and Russia (1654–1917). Milwaukee–Wisconsin, 1958. 258 p.

³ Некрасов Г.А. Основные тенденции новейшей английской науки в изучении истории СССР эпохи феодализма // Критика буржуазных концепций истории России периода феодализма. Москва, 1962. С. 18.

⁴ Chirovsky N. Old Ukraine: It's socio-economic history prior to 1781. Madison (New Jersey), 1963. 432 p.

⁵ Basarab J. Pereiaslav 1654: A historiographical study. Edmonton, 1982. 322 p.

⁶ Котляр М.Ф. Історичне минуле українського народу і зарубіжні фальсифікатори. Київ, 1974. 80 с.; Правда історії проти фальсифікаторів: Критика буржуазних і буржуазно-націоналістических фальсифікацій історії України: Сб. науч. трудов. Киев, 1982. 253 с.; Майборода О.М. Критика буржуазних концепцій етногенезу українського народу. Київ, 1987. 191 с.; Мельник Л.Г. Викриття сучасних буржуазно-націоналістических фальсифікацій єдності походження, спільного історичного минулого російського і українського народів // Український історичний журнал. 1987. № 1. С. 26–37; Гуржій О.І. Проблеми соціально-економічного розвитку України періоду пізнього феодалізму в буржуазній і буржуазно-націоналістичній історіографії // Український історичний журнал. 1988. № 9. С. 36–44.

⁷ Ніколаєва Т.О., Щербій Г.С. Народний одяг // Культура і побут населення України. Київ, 1991. С. 94–103.

⁸ Пономарьов О.М. Розвиток капіталістических відносин у промисловості України XVIII ст. Львів, 1971. 184 с.

Про значну недорозвиненість цієї галузі, через велику кількість застосування підневільної праці та відсутність належних обсягів вітчизняної сировини, писав О. Нестеренко⁹.

Тим не менш, слід наголосити на тому, що вже на територію Давньої Русі імпортувалися різні види тканин, а серед них шовкові (паволока)¹⁰. Певну роль при цьому відігравав наблизений безпосередньо до українських земель Сурож – на той час потужний осередок міжнародної торгівлі. Помітно наповнювали шовком ринки Київської Русі країни Сходу. Навіть існували окремі регіональні назви привезених тканин: кизильбашські камки (Персія), халебські (Сирія, м. Халеба, або Алеппо), токатські (Малозійський півострів, м. Токат) і т. д.¹¹ Спеціальний «шовковий шлях» через Русь пов'язував Єв-ропу та Азію. Цю продукцію імпортували Франція, Англія, Нідерланди та Німеччина. Про коштовні різного кольору шовкові тканини згадують літописи, русько-візантійські договори тощо.

Так, «Повість временних літ» містить інформацію про те, що київський князь Олег у перемовинах з володарями Візантії 907 р. поставив одну з умов добросусідства надання вітрил з паволок: мовляв пошійте «парусы волочиты руси... И воспяша русь парусы паволочиты». А факт того, що на сторінках літопису золото неодноразово фігурує поряд з шовком (у вигляді подарунків, данини) свідчить про поцінування князями Русі тканини на рівні дорогоцінного металу, або виробів з нього¹². Траплялося невільників обмінювали на поволоки¹³. Понад 70% всього імпорту Візантії забезпечувало саме шовківництво¹⁴.

Незважаючи на доволі уривчасті відомості, можна констатувати, що постачання продукції шовківництва та забезпечення нею українських ринків у тій чи іншій мірі відбувалося з бага-

тьох країн світу від князівської доби до ліквідації Гетьманщини в кінці XVIII ст. Наведемо найбільш прикметні приклади. Зокрема, Данило Галицький носив одяг обшитий грецьким шовковим мереживом¹⁵. На шляху від повітового містечка Торунь (Хелмінське воєводство) до волинського міста Володимир існувало в другій половині XIV ст. чимало митниць, де від каменя* шовку збирали податок у 0,5 гроша¹⁶. Статейний список посольства великого князя Івана Васильовича до короля Казимира IV з протестом проти розміру митних зборів у Києві, Чорнобилі, Чернігові й Новгороді-Сіверському зафіксував серед незаконно конфіскованих купецьких товарів шовкову тасьму, на яку накинув оком князівський дяк – «насилно взяв» (1488)¹⁷. А ось як торгівлю в Києві з країнами Сходу описав М. Литвин у творі «Про звичаї татар, литовців і московитів» (1550). «Тим часом київські намісники, відкупники, купці, міняйли, власники човнів, візничі, провідники, корчмарі постійно збагачуються, і досі ще ні московитин, ні турок, ні татарин на це не скаржилися. Каравани приносять вигоду киянам і тоді, коли, простуючи через непрохідні степи, гинуть у зимову негоду під сніговими заносами. Тому трапляється, що в непоказних київських хижах, втім, більш ніж наповнених плодами, овочами, медом, м'ясом і рибою, з'являються дорогоцінні шовки, коштовності, соболіні та інші хутра і прянощі в такій кількості, що я й сам, бувало, бачив там шовк, дешевший за полотно у Вільно...»¹⁸. Отже, з наведеного уривку стає цілком очевидно, що: по-перше, в Києві торгові люди часом накопичували великі обсяги «дорогоцінного шовку»; по-друге, його зберігали в «непоказних», але окремих хижах; по-третє, значна кількість цього виду тканини спричиняла неабияке зниження цін на них.

⁹ Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. Ч. 1: Ремесло і мануфактура. Київ, 1959. С. 164.

¹⁰ Аристов Н. Промышленность древней Руси. Санкт-Петербург, 1866. С. 187.

¹¹ Там само. С. 197.

¹² Повесть временных лет. Москва; Ленинград, 1950. Ч. I. С. 25.

¹³ Там само. С. 29, 34, 50, 131.

¹⁴ Там само. С. 36.

¹⁵ Сидоренко О.Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). Київ, 1992. С. 75.

¹⁶ Летопись по Ипатскому списку. Санкт-Петербург, 1871. С. 541.

* Камінь – одиниця ваги, що дорівнювала 32–50 фунтам, відповідала пуду.

¹⁷ Торговля в Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянина. Київ, 1990. С. 20–21.

¹⁸ Там само. С. 34.

Цікаво, що інколи в середині XVI ст. рулони шовку вимірювалися літрами*. Так, 1569 р. у Кременці митники відібрали у пінського купця, котрий їхав з Туреччини, 50 літр його «влостного шолку» та ще й завдали «шкод немало» і кривд¹⁹. Тоді в регіоні за літру шовку брали податок у півтори копи**.

В середині XVII ст. окремі торгові осередки України поступово перетворилися на значні місця з поширення різноманітних зарубіжних тканин, хустин, килимів тощо, навіть незважаючи на перебіг Національної революції. Серед таких вирізнялися Гельмязів, Жаботин, Золотоноша, зрозуміло Київ, Черкаси та Прилуки. Зокрема на великий ярмарок до останнього на свято Івана Хрестителя шовк привозили купці з Румелії та Караманії²⁰. Серед багатьох товарів, привезених купцями до Києва з Центральної Європи, різноколірний шовк нерідко посідав друге місце²¹.

Через недбалість і часто некомпетентність російських мануфактурників (особливо вельмож) царський уряд накинув оком на потенційно продуктивні регіони України, насамперед Лівобережжя та Слобожанщину. Наскільки не актуальними для місцевих верств простого люду було шовківництво мовилося вище. І це при тому, що тут тутові дерева культивувалися здавен, а ягоди широко застосовувалися в їжу. Дороговизна власне матеріалу та виробництва сирцю не зумовлювала народні інтереси в розвитку цієї справи. Показовими у цьому аспекті можуть бути «Денні записки» генерального підскарб'я Я. Марковича (1696–1770), як типового представника козацької старшини періоду Гетьманщини. Він ледь не кожного дня записував перебіг подій: обіди з впливовими особами, свята, весілля, похорони, купівлю-продаж (товарів, людей, худоби тощо), побут, оточення, одяг і т. д.,

починаючи від 1716 р. майже до самої смерті*. Так ось, уперше нотатки про шовк у нього з'являються в 1725 р., причому це не було пов'язано з його місцевим виробництвом, навіть з українською територією. Перебуваючи в ході збройного конфлікту Московії з калмиками на оборонній лінії «по середині від Волги до Дону» він звернув увагу на багато «дивних речей» у супротивника, що викликали у нього обурення та сміх. Так, один з калмиків для молитви сів на землю і, утримуючи на ногах святу книгу, написану мовою «схожою на перську», розпочав віросповідання. При цьому ноги і голова калмика були обв'язані червоним шовком²². Першу ж купівлю матерії Я. Марковичем назване джерело зафіксувало під 1726 р. Сталося це знову ж таки під час військового походу, коли старшина відвідав «індійські ряди» і вдало виторгував «шовк добрий» за ціною «фунт пів 7 золотих». Можливо, вдала купівля відбулася тому, що тамтешні торговці-індійці на той час пили «конопляне молоко» з опіумом²³. 29 січня 1727 р. Я. Маркович наказав своїм слугам в Астрахані купити за морем серед іншого (кількох хлопчиків, двох «сутих» пасків, по два срібних і мідних пристроїв для паління кальяну, різного хутра, перлин, тютюну тощо) велику партію шовку, якщо пуд коштуватиме по 40 руб.²⁴ Набута у різний спосіб такого виду готова продукція частиною йшла на продаж, подарунки, інша – на власні потреби. Наприклад, того ж року він «жиду Юдку дал шолку 5 лотов сделать два шнурка с тясомками до двух кунтушов, и до лески тясму с китецею и кутасом: за сребро и труды 5 рублей с полтиною»²⁵.

Отже, як бачимо про власне виробництво шовку тут не йдеться, хоча потреба в ньому й існувала, нехай і не вкрай велика.

* Літра – одиниця виміру ваги шовку або золотої пряжі, що дорівнювала 240 г.

¹⁹ Цит. за: Торгівля в Україні... С. 78.

²⁰ ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 11, арк. 564.

** Тобто: 90 грошів.

²¹ *Алеппский П.* Путишествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века... Москва, 1899. Вып. IV. Кн. XI. С. 184, 191–194.

²² *Компан О.С.* Міста України в другій половині XVII ст. Київ, 1963. С. 336.

* Точніше: до 1767 р.

²³ *Маркович Я.* Дневные записки малороссийского подскарб'я генерального / Изд. А. Марковича. Москва, 1859. Ч. 1. С. 92.

²⁴ Там само. С. 197, 198.

²⁵ Там само. С. 212.

На 1720-ті роки припало відкриття у Києві кількох приватних і державного шовкових «заводів» (за тогочасною термінологією документів). Це здійснювалося за безпосередньої вказівки імперського уряду. Один з таких 1724 р. заснували вихідці з Балканських країн, поневолені Туреччиною, а зареєстрованих у місті як Степан Михайлов і Іва Дирей. Від Комерц-колегії вони отримали кредит у сумі 4870 руб.²⁶ На Подолі від 1725 р. діяв шовковий завод на державних засадах. У межах району, а також Кловської долини розвели великі тутові сади для вирощування шовкопряда. У 1724–1725 рр. для облаштування київського шовківництва ставилося питання про запрошення до міста іноземного (!) майстра. Таким виявився француз Іоган Фігірей²⁷. Показово важливим є той факт, що цей майстер на початку 1730-х років навчав шовківництву вже дітей солдатів Київського гарнізону²⁸.

Імператорський указ 1729 р. Київському губернатору предписував усім киянам, які виявляють бажання розводити тутові дерева для відгодівлі шовкопрядів, надати земельні ділянки і забезпечити їх насінням. А ті повинні були з того насіння черв'яків животворити, годувати, за ними «ходити» та шовк виготовляти²⁹.

У 1728/1729 р. грек за походженням Юрій Леонтєв отримав дозвіл на облаштування в Києві шовкового заводу, причому з правом подальшого безмитного продажу сирцю в Московії протягом 10 років. Однак він зобов'язувався неодмінно інформувати Комерц-колегію про здобуті результати³⁰. Названа установа пильно стежила за розвитком шовківництва в Києві й через свої розпорядження вимагала періодичних звітів від місцевих «фабрикантів». У 1733 р. відповідного змісту рапорт підготував «утримувач» мануфактури грек С. Михайлов, згідно отриманого ним спеціального указу³¹.

Проте на означених підприємствах налагодити обсяг виробництва у належних розмірах, незважаючи на всі заходи імперської адміністрації, не вдалося. Зокрема, завод на Подолі за десять років свого функціонування спромігся продукувати всього близько 3 пудів шовку, що навряд чи могло задовольнити потреби навіть тутешніх городян³².

3 листопада 1745 р. київський магістрат повідомив про отримання указу імператриці з заборонаю оздоблювати одяг коштовностями³³. Можливо, так чи інакше це стосувалося і золотого і срібного оздоблення шовкових тканин. Звичайно, такий захід здешевлював одяг, але не підвищував якість його виготовлення. Хоча маємо відомості, що кияни їздили за кордон у справі вивчення кравецького ремесла, зокрема до Угорщини (1746)³⁴.

Цікаво, що «утримувач» Київської шовкової «фабрики» С. Ноздрін у 1747 р. їздив у міста Трубчевськ і Брянськ для закупівлі круп на власні потреби та для робітників³⁵.

1749 р. за рішенням Сенату Київський казенний шовковий завод було передано в підпорядкування вихідцю з Франції Антону Гамбету. Водночас його зобов'язали заснувати ще одне підприємство такого профілю в Україні, але за власний кошт. У такому разі Генеральна війська канцелярія чи Київська губернська канцелярія (якщо мова зайшла б про Київщину) мали виділити необхідну ділянку землі, причому безоплатно. При цьому рекомендувалося застосування вільнонайманої праці як іноземців, так і місцевих жителів. На виробничу підтримку нового підприємства передбачалося залучити підготовлених спеціалістів і учнів Київського казенного заводу, а також виділити з останнього необхідні інструменти. Гамбет, у свою чергу, обіцяв протягом 8 років розвинути та покращити підпорядковане йому шовківництво. Проте були

²⁶ Там само. С. 230.

²⁷ ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 181, арк. 68, 69.

²⁸ Там само, спр. 69; 70, арк. 1–14.

²⁹ Там само, спр. 296, арк. 1–6.

³⁰ Там само, ф. 1127, спр. 33, арк. 7–9.

³¹ Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 531, арк. 69.

³² Там само, спр. 1263, арк. 1–6.

³³ Гуржій О.І., Щербак В.О. Соціально-економічний розвиток і адміністративний устрій міста // Історія Києва: У 3-х т., 4-х кн. Київ, 1986. Т. 2: Київ періоду пізнього феодалізму і капіталізму. С. 66.

³⁴ ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1263, арк. 1–6.

³⁵ Там само, спр. 1412, арк. 1–12.

дві обставини, котрі не стимулювали цей процес. По-перше, розпорощення одного заводу на користь іншого навряд чи сприяло б покращенню справи. По-друге, після 8 років експлуатації новий завод мав перейти у власність тих осіб (держави), на землі яких його було збудовано³⁶. Зрозуміло, що за таких умов жодна комерційно налаштована людина не буде повністю віддаватися справі й вкладати власні кошти й енергію в заклад, який згодом опиниться в чужих руках.

Тому цілком закономірно виходило, що такі підприємства незабаром занепадали, а їхні господарі потрапляли під державні санкції. Так, у лютому 1751 р. розпочалося слідство про стягнення недоїмок за минулий рік з вже згаданого вище С. Ноздріна³⁷. Не виконував своїх зобов'язань і А. Гамбет: новий завод «незавел», а старий «привел в несостояние». Завод А. Гамбета в результаті відібрали й передали ад'ютанту Полтавського полку Василю Іванову – людині з певним досвідом, бо мав профільне підприємство в Києві. Останньому навіть дозволили використовувати солдат з місцевого гарнізону, але «без всякого излишества». Події відбувалися таким чином. 1762 р. спеціальна комісія оглянула Київський казенний завод із виготовлення шовку. Результати перевірки виявилися вкрай невтішними. Колегія іноземних справ унаслідок цього отримала з Сенату указ про передачу підприємства Іванову з сподіваннями на «підняття і розширення» його, а також збільшення обсягів продукції³⁸.

Цього прагнув і імперський уряд. 30 жовтня 1751 р. Сенат оприлюднив розпорядження про надання значних преференцій особам, які розводитимуть тутові дерева та будуватимуть спеціалізовані мануфактури, «хто забажає». Передбачалося і запрошування майстрів з різних місцевостей. Але хитрість Двору полягала в тому, що увесь сирець з України потім мав по-

ставлятися на шовкові мануфактури Московії, причому за чітко обумовленими цінами³⁹. 1752 р. копія указу про розведення тутових дерев і шовковичних черв'яків, будівництво профільних заводів і залучення на них спеціалістів прибула в Канцелярію гетьмана К. Розумовського з метою подальшого поширення її змісту по Лівобережній Україні⁴⁰. В зв'язку з цим Мануфактур-колегія того ж року передала Київський казенний шовковий завод з усіма будівлями і майстровими людьми в'їту чернігівського магістрату Коневському. А в м. Чернігів йому виділили частину «лугової землі» бо той пообіцяв на ній збудувати ще один шовковий завод. Тоді ж було запевнено всіх «фабрикантів» стосовно їхнього звільнення від військової служби, постоїв і сплати мита протягом 10 років⁴¹.

Від початку 1750-х років на Київщину та Київ усе активніше імперською владою направляють контролюючих осіб, які мали стежити і відповідно інформувати про стан шовківництва. Так, 1752 р. Мануфактур-колегія направила до Києва свого радника Артамонова із завданням інспектування казенного шовкового заводу. Він також мав оглянути навколишні землі, придатні для справи, поцінувати якість тутових садів і закупити пуд сирцю для зразка⁴². Наступного року із схожою місією прибув радник Аргамарков. Придбані ними зразки засвідчили порівняно високу, як для Московії, якість шовку-сирцю, принаймні придатного для виробництва оксамиту, коштовної тафти тощо.

Водночас слід визнати: від середини 1750-х до кінця 1770-х рр. особливу увагу вище керівництво Московії приділяло все ж таки київським профільним заводам, і в першу чергу, казенним. Про те свідчать численні архівні матеріали. Так, 19 квітня 1754 р. капітан Лбов своїм рапортом сповістив про отримання указу з Київської губернської канцелярії стосовно передачі на

³⁶ Там само, спр. 1482, арк. 64 зв.

³⁷ 1749 г., июля 18. Сенатский. – О позволении французскому фабриканту Антону Гамбету завести в Малороссии шелковичный завод // ПСЗРИ. Т. XIII. № 9651. С. 110–112; ЦДІАУК, ф. 1632, оп. 1, спр. 300, арк. 1–3.

³⁸ ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1945, арк. 1–11.

³⁹ Там само, ф. 1127, оп. 1, спр. 33, арк. 7–9; ф. 269, оп. 1, спр. 1211-в, арк. 31–34.

⁴⁰ 1751 г., октября 30. Сенатский. – О публиковании не пожелает ли кто в Малороссии, в Астрахани и в других местах разводит тутовые деревья по данным на то привилегиям // ПСЗРИ. Т. XIII. № 10041. С. 718–719.

⁴¹ ЦДІАУК, ф. 269, оп. 1, спр. 1211, арк. 1.

⁴² Там само, спр. 1211-а, арк. 6.

Київський казенний завод шовкопрядів, які надійшли від російського резидента в Туреччині, з м. Константинополь, Обрескова⁴³. Того ж року на це підприємство були перераховані гроші на технологічне переоснащення⁴⁴. У квітні 1756 р. у черговий раз сюди надійшла партія поліпшеної якості шовкопрядів, справою якою займався капітан місцевого гарнізону Бабошин⁴⁵. Тобто, в 1754 і 1756 рр. за постачання спеціальних черв'яків відповідали царські військовики. До функціонування підприємства долучалися і солдати гарнізону, а разом з ними школярі й учні, за що регулярно отримували відповідну платню⁴⁶. З листопада 1756 – до серпня 1757 р. відбувалася офіційна передача Київського казенного шовкового заводу в управління вйту чернігівського магістрата Каневському⁴⁷. Відтоді до кінця 1762 р. «майстрові люди» Гостяєв, Шапошніков і ще кілька осіб регулярно відправляли до Мануфактур-колегії відомості про об'єми виготовленого шовку, висадку тутових дерев, прибутки та видатки на утримання підприємства⁴⁸. До виплати жалування учням і контролю за ним, закупівлю дров підключалася Київська губернська канцелярія⁴⁹. 1759 р. для переоблаштування запросили спеціаліста з Іспанії Антоніо Ріготієра⁵⁰.

У подальшому імперський уряд не полишав спроб, принаймні, кількісно збільшити підприємства з виготовлення шовку. 1765 р. київський губернатор Глібов отримав указ від Катерини II про необхідність надання надвірному раднику Наковальїну ділянки землі для розведення тутових дерев у Києві за його власним бажанням⁵¹. Того ж року і до 1771 р. продовжував функціонувати завод на Подолі. Правда, особливо нічим не вирізняючись від попередніх років⁵².

Указ і розпорядження («оприділення») Київської губернської канцелярії від 13 вересня і 2 жовтня 1766 р. зафіксували виплату платні учням шовкового заводу, яка виділялась з «гербових зборів» у розмірі 2 руб. 25 коп.⁵³ Тоді ж Мануфактур-колегія своїм указом звільнила усіх господарів шовкових заводів м. Києва від сплати «внутрішніх податків»⁵⁴. Очевидно, це опосередковано свідчило про, принаймні, малу рентабельність профільних мануфактур. Більше того, «фабриканти» ще потрапляли в особисту боргову залежність. Так, у Києві 11 лютого – 4 березня 1769 р. розглядалася справа про стягнення грошового боргу з власника шовкової «фабрики» купця Р. Смородіна колезьким асесором К. Матвієвим⁵⁵.

У 1771–1775 рр. велася справа про чергове передання Київського казенного заводу новому господарю – капітану рейтарської команди І. Суковкіну, а також виділення коштів на ремонт його приміщень і присилку учнів гарнізонної школи для роботи на підприємстві⁵⁶.

1778 р. у черговий раз актуалізувалося питання про розбудову казенних заводів у Києві. З цією метою були виділені спеціальні кошти на відповідні матеріали для технічних і житлових приміщень. Цим опікувалася Київська губернська канцелярія, зокрема через свого службовця Трофімова⁵⁷. Наступного року остання цікавилася в т. зв. Другій малоросійській колегії як розподіляти та куди відправляти готову казенну продукцію⁵⁸.

З найбільш знакових подій у цій галузі кінця XVIII ст. слід зазначити про такі. 1779 р. у Ніжині заснували шовкову й бавовняну фабрику⁵⁹. З метою покращення продукції Київська

⁴³ Там само, спр. 1211-б, арк. 15.

⁴⁴ Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 2468, арк. 1–2.

⁴⁵ Там само, спр. 2460, арк. 62, 64, 83–86.

⁴⁶ Там само, спр. 2748, арк. 1 і далі.

⁴⁷ Там само, спр. 2757, арк. 5.

⁴⁸ Там само, спр. 2747, арк. 1–32.

⁴⁹ Там само, спр. 3863, арк. 1; спр. 3211, арк. 1 і далі.

⁵⁰ Там само, спр. 2958, арк. 1–22.

⁵¹ Там само, ф. 193, оп. 2, спр. 521, арк. 1.

⁵² Там само, спр. 4488, арк. 1 і далі.

⁵³ Там само, спр. 4532, арк. 35; спр. 7809, арк. 4 зв.; спр. 6649, арк. 7.

⁵⁴ Там само, спр. 4844, арк. 1–2.

⁵⁵ Там само, спр. 4848, арк. 1–8.

⁵⁶ Там само, спр. 6002, арк. 1–6.

⁵⁷ Там само, спр. 6675, арк. 1–89.

⁵⁸ Там само, спр. 8601/8603, арк. 1–5; спр. 8578, арк. 26.

губернська канцелярія надала кращі зразки на київські шовкові заводи⁶⁰. 1783 р. на всій території імперії встановили типові «фабричні марки» для шовкових тканин⁶¹. 1789 р. до Києва в черговий раз приїхав А. Ріготієр з метою заснування шовкового заводу⁶².

Таким чином, протягом усього XVIII ст. уряд Московії використовував українські землі як сировинний придаток, а їхнє населення як дешеvu, а то й дармову робочу силу. Процесами в київському шовківництві здебільшого керували російські можновладці, нерідко – військово-службовці, причому з досить поверховими профільними знаннями та показовими прізвиськами, всілякі там Ноздріни, Лбови, Бабошини, Суковкіни і т. п. Долучалися часто іноземні майстри та комерсанти, дуже рідко – українські

купці. Слід констатувати велику імпульсивність розвитку галузі, з періодичним повторенням занепаду. Лише в кінці століття почало спостерігатися помітне кількісне й якісне поживлення в цій сфері: деяке збільшення обсягів продукції, зростання професійності, застосування стаціонарних («залізних») мотальних машин. Через те, що основна маса продукції (сирець, готові вироби) необхідно було переправляти до Москви у казну, то можна з певністю твердити про значну монополізацію національного шовківництва, незацікавленість у його розвитку місцевих жителів. Головним чином соціальна еліта вдовольнилася свої потреби в такого виду тканин через кустарні промисли або завдяки імпорту, який домінував над внутрішнім виробництвом і кількісно й якісно.

References

1. Aleppskij, P. (1899). *Puteshestvie antiohiskogo patriarha Makarija v Rossiu v polovine XVII veka...* Moscow [in Russian].
2. Aristov, N. (1866) *Promyshlenost' drevnej Rusi*. Sankt-Peterburg [in Russian].
3. Basarab, J. (1982). *Pereiaslav 1654: A historical study*. Edmonton. [in English].
4. Chirovsky, N. (1963). *Old Ukraine: It's socio-economic history prior to 1781*. Madison. New Jersey. [in English].
5. Ghurzhiy, O. I. (1988). Problemy socialno-ekonomichnogho rozvytku Ukrainy periodu piznogho feodalizmu v burzhuzni i burzhuzno-nacionalistychni istorioghrafii. *Ukrainskyj istorychny zhurnal*, 9, 36–44 [in Ukrainian].
6. Ghurzhiy, O. I. & Shherbak, V. O. (1986). *Socialjno-ekonomichnyj rozvytok i administratyvny ustri mista*. Istorija Kyeva. (Vol. 2) Kyiv periodu piznogho feodalizmu i kapitalizmu. (p. 66). [in Ukrainian].
7. Kompan, O. (1963). *Mista Ukrainy v drughi polovyni XVII st.* Kyiv [in Ukrainian].
8. Kononenko, K. (1958). *Ukraine and Russia: A History of the Economic Relations between Ukraine and Russia (1654–1917)*. Milwaukee–Wisconsin.
9. Kotljар, M. (1974). *Istorychne mynule ukrainskogho narodu i zarubizhni faljzifikatory*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Markovich, Ja. (1859). *Dnevnye zapiski malorossijskogo podskarbija general'nogo* [in Russian].
11. Manning, C. (1947). *The story of the Ukrain*. New York. [in English].
12. Majboroda, O. (1987). *Krytyka burzhuznykh koncepci etnoghenezu ukrainskogho narodu*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Melnyk, L. (1987). Vykrytta suchasnykh burzhuzno-nacionalistychnykh falsyfikaci ednosti pokhodzhenna, spilnogho istorychnogho mynulogho rosiskogho i ukrainskogho narodiv. *Ukrainsky istorychny zhurnal*, 1, 26–37 [in Ukrainian].
14. Nekrasov, G. (1962). Osnovnye tendencii novejshej anglijskoj nauki v izuchenii istorii SSSR jepohi feodalizma. *Kritika burzhuznykh koncepcij istorii Rossii perioda feodalizma*. Moscow [in Russian].
15. Nesterenko, O. (1959). Rozvytok promyslovosti na Ukraini. *Remeslo i manufaktura*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Nikolajeva, T. & Shherbij Gh. (1991). Narodnyj odjagh. *Kuljtura i pobut naseleennja Ukrainy*. Kyiv. 94-103 [in Ukrainian].
17. Ponomarjov, O. (1971). *Rozvytok kapitalistychnykh vidnosyn u promyslovosti Ukrainy XVIII st.* Lviv [in Ukrainian].
18. Sydorenko, O. (1992). *Ukrainski zemli u mizhnarodni torghivli (IX – seredyna XVII st.)*. Kyiv [in Ukrainian].

⁶⁰ ЦДІАУК, ф. 763, оп. 1, спр. 538, 593.

⁶¹ Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 9750, арк. 1–6.

⁶² Там само, ф. 1947, оп. 1, спр. 23, арк. 113.

⁶³ Там само, ф. 193, оп. 2, спр. 521, арк. 1.